

MICHEL KRUIDENIER EN PAUL SMEETS

JOAN MELCHIOR VAN DER MEIJ, ARCHITECT PIONIER VAN DE AMSTERDAMSE SCHOOL

Rotterdam (naio10 uitgevers) 2014, 272 pp.,
ills. zwart-wit en kleur, ISBN 978 94 6208 157 4, €39,50

Jarenlang is gedacht dat het archief van architect Joan Melchior van der Meij (1878-1949) voorgoed verloren was gegaan. Niets bleek minder waar. Het is de verdienste van grafisch vormgever Paul Smeets dat hij het belang onderkende van een vergeten kist in de kelder van een huis in het Limburgse Geulle. Die kist bevatte originele tekeningen van Van der Meij, wiens naam onverbrekkelijk is verbonden met het Scheepvaarthuis in Amsterdam en de expressionistische stroming van de Amsterdamse School. In de jaren tachtig, toen de kist werd herontdekt, wist vrijwel niemand meer dat Van der Meij vanaf 1910 tot aan zijn dood in Geulle had gewoond, samen met zijn vrouw Sara Herweijer. Vanuit de door hem tot atelierwoning verbouwde vakwerkboerderij 'de Paphoof' reisde hij naar Amsterdam, waar hij tot 1919 in deeltijd werkte als 'esthetisch adviseur' bij Publieke Werken (onder andere voor nieuwe bruggen in de binnenstad) en aan zijn meesterwerk: het Scheepvaarthuis. Groter contrast dan tussen de idyllische omgeving van het Limburgse heuvelland en de moderne grootstedelijke ontwerpogaven als hoogbouwkantoren, hotels, theaters en woningblokken was niet denkbaar, maar die tegenstelling wist Van der Meij mentaal goed te overbruggen.

Aanvullend speurwerk in andere archieven en 'oral history' hebben nog veel meer waardevol materiaal opgeleverd. In 2011 is de inmiddels zeer omvangrijk geworden verzameling geïnventariseerd met steun van het Huis voor de Kunsten Limburg. Op basis daarvan, en uitgebreide literatuurstudie, stelde architectuurhistoricus Michiel Kruidenier deze kloeki monografie samen over leven en werk van Van der Meij, terwijl

Smeets de vormgeving en enkele van de entrefilets verzorgde. Prettig is dat het boek is voorzien van een uitvoerige bibliografie en een personenregister (al zijn de lettertjes wel klein).

Indirect kende Kruidenier al een groot deel van het latere werk van Van der Meij, namelijk de particuliere woningbouwprojecten in Amsterdam-Oost, -Zuid en -West die in samenwerking met het bureau Gulden en Geldmaker waren ontstaan tussen 1924 en 1938. Over dit bureau publiceerde Kruidenier al in 2003 een deel in de onvolprezen Bonas-reeks (Bibliografieën en oeuvrelijsten van Nederlandse architecten en stedenbouwkundigen). De monografie over Van der Meij is een maatje groter dan de Bonas-boekjes, mede dankzij het royale formaat en het prachtig verwerkte illustratiemateriaal uit de diverse archieven. Alleen al hierom is dit boek een welkome aanvulling op de nu beschikbare literatuur over deze voorman van de Amsterdamse School, met name door de fraaie foto's uit de privéverzameling. Onvermijdelijk is er echter ook een forse overlap met de studie van Helen Boterenbrood en Jürgen Prang over *Van der Mey en het Scheepvaarthuis* uit 1989.

Tegelijkertijd moet worden opgemerkt dat het nieuwe oeuvre-overzicht misschien wel 'compleet' is, maar weinig dieper graaft dan een droge en soms nogal omslachtige of repeterende beschrijving van biografische en historische feiten. Ongetwijfeld heeft het veel moeite gekost om al het materiaal te ordenen en te selecteren en om de geraadpleegde bronnen te verantwoorden, geheel in lijn met de benadering van de Bonas-reeks. Maar nergens wordt verhelderd waarom

de protagonist als *pionier* van de Amsterdamse School is aan te merken, zoals de ondertitel van het boek stelt. Evenmin wordt een verklaring gegeven voor het feit dat Michel de Klerk en Piet Kramer, die Van der Meij zelf als artistieke medewerkers voor de architectonische vormgeving van het Scheepvaarthuis had aangehouden, nog vóór de oplevering van dit indrukwekkende gesamt-kunstwerk werden ontslagen wegens kennelijke onenigheid. Pas geheel aan het slot wordt een voorzichtige poging tot plaatsbepaling gedaan, voornamelijk aan de hand van een korte bloemlezing van de waarderingen die het Scheepvaarthuis en de Amsterdamse School in de loop der tijd ten deel zijn gevallen. Onderkoeld wordt vastgesteld dat Van der Meij voor zijn tijdgenoten ‘al in 1921 had afgedaan, vijftien jaar na het begin van zijn veelbelovende carrière’ (p. 255). Een verdere toelichting ontbreekt op die constatering, of het zou de voorafgaande verwijzing moeten zijn naar ‘de oplopende spanningen binnen het genootschap Architectura et Amicitia en Van der Meijs waarschijnlijk moeizame relatie met enkele van zijn collega-architecten, zoals met De Klerk’. Was Van der Meij zo moeilijk om mee samen te werken? En waarom dan? Financiële perikelen? Dit blijft een raadsel na lezing van dit boek, te meer daar Van der Meij talloze andere projecten in samenwerking met andere – weliswaar minder talentvolle – architecten had ontworpen in de periode 1921-1938.

Het boek is opgezet als een integrale, grotendeels chronologisch geordende beschrijving van leven en werk van Van der Meij, afgewisseld door enkele thematische entrefilets over zijn veelzijdige vrouw (verpleegster, weefster, amateurfotografe en vormgeefster), het bezoek aan de ruïne van Chorin, de rol van de fotografie, de toegepaste kunsten, baksteen en beton, bouwkunst en maatschappij, gesprekken met de zoon van Co Fransa (tekenaar op het bureau), het onuitgevoerde ideaal van een Coöperatiehuis, de fascinatie voor torens en ten slotte het indringende interview met zuster Lidwina over de niet-katholieke Van der Meijs in het diepe Zuiden. Deze Groene-Kruisverpleegster onthulde de armoedige omstandigheden waaronder beiden hadden moeten leven na het faillissement van het bureau in 1938, de oorlog en duistere beschuldigingen van malversaties. Van de weelde van een eigen auto en een eigen atelierwoning was niets meer over. Na Van der Meijs dood in 1949 had zijn weduwe zelfs – op zijn advies – de auteursrechten van het Scheepvaarthuis verkocht om nog enige inkomsten te verwerven.

Kortom, het was een bitter einde voor een begaafd architect met een brede blik na een vliegende start van zijn carrière. Van der Meij, werkzaam als tekenaar op het befaamde bureau van Eduard Cuypers in Amsterdam, had in 1906 de prestigieuze Prix de Rome gewonnen met zijn ontwerp voor een prinselijk zomerverblijf op een duintop. Hij was de tweede Nederlandse archi-

tect die deze reisbeurs kreeg. Om vrij te kunnen reizen, nam Van der Meij ontslag bij Cuypers en trouwde met Sara, die hij op het bureau had leren kennen. In de vier volgende jaren zou hij bijna vierhonderd reisschetsen maken en honderden foto's van zowel historische als eigentijdse bouwwerken in Duitsland, Denemarken, Italië, Frankrijk en Engeland. Van die rijke oogst is maar een miniem aantal voorbeelden in het hier besproken boek opgenomen. Ze verdienen wellicht een afzonderlijke publicatie, vooral omdat uit de al even spaarzaam geciteerde brieffragmenten blijkt dat Van der Meij een kritisch observator was en omdat zijn rondreis langs de grote en kleine monumenten in de steden en op het platteland plaatsvond vóór de Eerste Wereldoorlog, die een diepe bres zou slaan in het oude Europa. Elders in het boek komen zijn persoonlijke opvattingen slechts incidenteel aan bod. Eén daarvan is dat er harmonie en een goed evenwicht moet zijn tussen het gebouw en zijn omgeving, zowel in het volume als in de – wel op eigentijdse wijze uit te werken – vormtaal. Dit beginsel kon hij dankzij een cultuurbewuste opdrachtgever voluit toepassen bij het Scheepvaarthuis, dat in zijn fantasievolle plastiek, artistieke ritmiek en rijke decoratie bewust een tegenhanger vormde van Berlaages rationele Koopmansbeurs. Dat hiervoor diverse historische panden moesten wijken, vond Van der Meij blijkbaar geen bezwaar, ondanks zijn positieve houding tegenover het behoud van monumenten en zijn lidmaatschap van het genootschap Amstelodamum. Ook bij zijn eerdere inzending voor de prijsvraag tot herinrichting van de Dam uit 1908 had hij vervanging van een historisch bouwblok voorgesteld door een nieuw bouwwerk langs een nieuw breed plein tegenover het monumentale paleis. Hoewel de strenge jury lovend was over het ontwerp, werd Van der Meij toch de eerste prijs onthouden, omdat de tekeningen niet in inkt waren uitgevoerd, zoals vereist. Vanuit Rome, waar de bursaal tijdens de ontwerp-fase vertoefde, was dat vermoedelijk niet goed mogelijk geweest. Ook latere projecten voor een Damhotel, een nieuw Raadhuis en een nieuw theater- of operagebouw in Amsterdam, een kledingmagazijn in Rotterdam en een Coöperatiehuis vonden uiteindelijk geen doorgang. Het was een lot dat Van der Meij met vele vakgenoten deelde tijdens de vooroorlogse crisis en de oorlog, al gaat de auteur nauwelijks in op de algemene tijdsomstandigheden en legt hij zelden grote verbanden. Evenmin besteedt hij veel aandacht aan plattegrond, doorsnede, ruimtewerking of constructie van de ontwerpen, alsof de architect niet ook een ruimtekunstenaar was. Hoeveel wist Van der Meij eigenlijk van moderne constructies? Bij het Scheepvaarthuis werkte hij nauw samen met het bureau Van Gendt, dat verantwoordelijk was voor de gewapendbetonconstructie en zo de toepassing van de fantasievolle baksteengevel als een ‘verstijfd kleeft’ op het skelet mogelijk maakte. Incidenteel wordt genoemd dat Van der

Meij moderne technische voorzieningen liet aanbrengen, zoals centrale verwarming of een vuilstortkoker, maar de bewering dat hij de eerste in Nederland was die een centrale warmwatervoorziening liet toepassen in een woningbouwproject (aan de Hoofdweg, 1926-1929), is onjuist. Het Rotterdamse Justus van Effenblok van Michiel Brinkman (1920-1922) had al dergelijk comfort en was zelfs bedoeld voor arbeidersgezinnen in de lagere huurklasse, niet voor de middenklasse, zoals het complex aan de Kromme Mijdrechtstraat (1927-1929) of het (niet uitgevoerde) Coöperatiehuis voor Zomers Buiten (1930-1931). Verder had vooral bij de bespreking van de tientallen particuliere woningbouwprojecten een kritische kanttekening over het fenomeen 'schortjes-architectuur' en de achterliggende motieven van Van der Meij's companen Gulden en Geldmaker niet misstaan. De lezer moet het bij al die complexen stellen zonder plattegronden en zonder een grondige analyse als die van Nancy Stieber over de wijze waarop woningbouwcorporaties een eigen identiteit wisten in te weven in de ontwerpen (*Housing Design and Society in Amsterdam: Reconfiguring Urban Order and Identity, 1900-1920*, Chicago 1998). Ook de bredere context van Amsterdam als 'mekka van de volkshuisvesting', zoals geschetst door onder anderen Vladimir Stissi in zijn gelijknamig overzicht (2007), komt weinig aan de orde. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn geweest om door middel van vergelijking meer inzicht te verkrijgen in de vooroorlogse voorkeuren van de 'markt' voor een goed verhuurbare woning in de middenklasse. Hiertegenover staat dat wel is aangegeven of de werken nog bestaan, een monumentenstatus hebben en/of gewijzigd zijn. Ook zijn vele actuele afbeeldingen door de auteurs opgenomen, waar-

door onbedoeld de (soms nogal grof in de vensters gewijzigde) woningblokken niet altijd even goed tot hun recht komen. Het was juist door het tekenwerk van Van der Meij en zijn aandacht voor architectonische details dat de ontwerpen destijds makkelijk de Schoonheidscommissies passeerden. Nu zijn de meeste woningblokken nog altijd zeer geliefd bij de bewoners van West, Zuid en Oost.

Tussen 1930 en 1947 werkte Van der Meij met Zeeger Gulden nog aan verschillende alternatieve woonprojecten voor Zomers Buiten, zoals het Coöperatiehuis (bestemd voor 650 gezinnen op zeven woonlagen), een 'Ideaalhuis' van zestig meter hoogte en een ingenieus gecomponeerd tehuis voor werkende echtparen zonder kinderen. Maar die projecten werden uiteindelijk niet gerealiseerd. De bouw van het veel strakkere Arie Kepplerhuis aan de Waalstraat (1951) maakte Van der Meij niet meer mee en de lezer krijgt de transformatie van het ontwerp niet te zien, noch uitgelegd. Vermoedelijk speelde ook hier een kwestie van bezuiniging.

Hoewel het zwaartepunt van het oeuvre van Van der Meij ligt bij het Scheepvaarthuis en de woningbouwcomplexen in Amsterdam, bevat het boek ook enkele werken in andere plaatsen, zoals de opvallend gekleurde Ventoseflat in Eindhoven en landhuis 'De gave Gulden' in Peursum. Al met al krijgt de lezer wel enig inzicht in de worsteling van Van der Meij om na het grote succes van het Scheepvaarthuis een eigen carrière te ontwikkelen als kunstzinnig architect in een steeds zakelijker wordende bouwklimaat. Hij was, alleen al door zijn vestiging in Geulle, eerder een eigenheer dan een pionier.

MARIEKE KUIPERS